
BÁN KATALIN

Insania quae medicis traditur:
**A testi eredetű pszichés zavarok jelensége Seneca
filozófiai és Aretaios orvostudományi szövegének
tükrében**

In my study, I intend to examine and compare Seneca's and Aretaeus's views about madness of physical origins, as we can observe several connection points of this mental state in their medical and philosophical treatises. Seneca distinguishes between two types of insania, and as a philosopher, puts more emphasis on the "usual madness" of those who are in the grip of passions, but also deals with the madness of those who are medically ill and treated by medical doctors (insania publica et quae medicis traditur). Aretaeus as a physician approaches the phenomenon mainly from a medical point of view, but beyond biological causes, also pays attention to the manifestation of mental disorders due to emotions, that is, he expresses that purely passions and emotions are able to cause mental disorder.

We can observe that both of them expresses a specific blend of these two types of insania, which shows how much contemporary philosophy and medicine were intertwined in spite of their separation.¹

Tanulmányomban Seneca, a filozófus, író és költő, és a vele kortárs, görög nyelvű orvosi szakíró, Aretaios testi eredetű pszichés zavarokra vonatkozó nézeteit vizsgálom és hasonlítom össze. Az orvostudomány és a filozófia összefonódásának jelei több tekintetben is megmutatkoznak a két szerzőnél, hiszen míg Seneca filozófusként hangsúlyt fektet az „örület” lelki eredete mellett annak orvosi szempontú leírására, a humorális

¹ A publikáció az MTA-SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatásával jelent meg.

elméletre is, addig Aretaios mint orvos a biológiai okokon túl a lelki zavarok érzelmek miatti manifesztálódását is kutatja.

A korszak orvosi irodalmát nagymértékben meghatározták a görög elődök leírásai. A Kr. e. 6–5. század orvostudományában még egyszerre található meg a vallási, filozófiai és a racionális-tudományos szemlélet, amely megfigyelésekre és összegyűlt tapasztalatokra támaszkodik.² Az orvosi szakirodalom szerzői a korabeli természetfilozófia szemléletét követve a lelki bajok orvoslását kozmológiai kontextusba helyezik, és az ember természetét általánosságban állítják a középpontba.³ A későbbi századokban az „őrület” orvosi és a filozófiai aspektusból vizsgált jelensége egyre inkább eltávolodott egymástól, hiszen az egyik főként organikus szempontból, a másik etikai oldalról közelítette meg a jelenséget. Ugyanakkor az általunk vizsgált időszakban is megfigyelhetők párhuzamok: ez egyfajta komplex és összetettségében homályos kapcsolatot, egymásra hatást feltételez.⁴

Az antik orvosi szakirodalom a legtöbb esetben nem különíti el a mentális betegségeket explicit módon a többitől, számukra – néhány kivétellel – minden orvosi hatáskörbe tartozó jelenség, betegség testi eredetű, ily módon rendszerezésük is ehhez kapcsolódott.⁵ Ugyanakkor sok rendellenességet írtak le mentális tünetekkel, mint a téveszmék, hallucinációk, irracionális érzelmkitörések stb.⁶ Ezeket a mentális állapotokat a tanulmányban mentális, pszichés zavarok, betegségek, állapotok terminusokkal jelölöm.

Ugyan Aretaios mint orvos a mentális betegségek tárgyalásakor nagy hangsúlyt fektet a testi eredetre, a különféle biológiai okok tárgyalására, ugyanakkor az érzelmek szerepe is megjelenik a betegség kialakulásának leírásában, ami egyedülálló a korabeli orvosi szakirodalomban, és a tünetek azonosításakor szinte kizárólag a szellemi jelenségekre

² Számos korai filozófus-orvosról tudunk, akik a gyógyítás mellett a dolgok természetét is vizsgálták, ilyenek például Alkmaion, Empedoklés és Démokritos. Ld. bővebben PIGEAUD (1981: 455–470).

³ HORNYÁNSZKY (2007: 186).

⁴ THUMIGER–SINGER (2018: 24).

⁵ Pl. krónikus vagy akut, a test melyik részét érinti stb.

⁶ AHONEN (2014: 10).

fókuszál.⁷ Sok mindenben követte orvosi szakíró-elődeinek nézeteit, főként Hippokratés humorál-patológiáját, ugyanakkor sok újítás is megfigyelhető nála.⁸

A mentális betegségek szerinte a „test alkotórészeinek elégtelen aránya, ötvözete” miatt alakulnak ki.⁹ Ír a *maniáról*, a *melancholiáról*, az *epilepsiáról* mint krónikus, illetve a *phrenitistről* és a *hysteriáról* mint akut betegségekről, amelyek mind az agyi kognitív funkciók, a helyes észlelés és érzékelés torzulását okozzák. Tanulmányomban főként a *mania* és a *melancholia* jelenségére fogok fókuszálni, és ezek jellemzőit összehasonlítani a Seneca prózai munkáiban megjelenő lelki zavarok mibenlétével.¹⁰

Aretaios a *melancholiát* a *mania* részeként (ἀρχή και μέρος) tünteti fel, amely igen egyedülállónak számított a korabeli orvosi irodalomban. Véleménye szerint a *maniában* szenvedők egyaránt lehetnek vidámak és szomorúak is, hangulatuk sok esetben gyorsan változik, azaz érzelmileg igen instabilak, egyszer szomorúak, dühösek, reményvesztettek, máskor vidámak és felszabadultak.¹¹ A *mania* állapota a testben lévő forró és

⁷ KOTSOPOULOS (1986: 172).

⁸ Hippokratés volt az első orvos, aki a mentális betegségek skáláját próbálta rendszerbe foglalni, megkísérelt diagnózist felállítani, illetve a pszichés zavarokat az eddigiekkel ellentétben nem természetfölötti okokkal magyarázni. Ld. Hp. *Morb.Sacr.* 1, 1. A pszichés betegségekről szóló magyarázatai materialista jellegűek, a betegség helyeként az agyat jelöli meg, és elválasztja a filozófiát az orvostudománytól, mondván, hogy utóbbi organikus szempontból közelíti meg a betegségeket. THUMIGER–SINGER (2018: 23).

⁹ Aret. *SD.* 1, 5-6.

¹⁰A görög *mania* szó valószínűleg a leggyakoribb terminus, amelyet az ókorban az orvosi szakirodalomban a súlyos mentális zavarokra használtak, és amelyet latinra gyakran a *furor* és az *insania* szavakkal fordítottak le. A mániát gyakran az elme „torzulásának” (*ekstasis, alienatio*) nevezték, amelyet láz nélkül előforduló krónikus betegségként definiáltak. Ld. bővebben ANGST–MARNEROS (2001) és AHONEN (2014: 13–23). Ugyanakkor a terminus a mindennapos kifejezésekben és annak különféle konnotációiban is teret nyert, és általános használatú terminussá vált. A *melancholia*, szó szerint a fekete epe betegsége volt, egy kissé bizonytalan fogalomként jelenik meg, majd különálló mentális betegséggé alakul, saját „profilal”. Hippokratés *Az ember természetéről* c. művében a fekete epét az emberi fiziológia ama négy alapvető testnedvének egyikeként tünteti fel, melyeknek egyensúlya határozza meg az egészséget és a betegséget.

¹¹ Ebben a passzusban a modern terminussal jelölt bipolaritás jelenségének antik megfogalmazását is megfigyelhetjük.

száraz elemek egyensúlyhiánya miatt jön létre, ami viszont különböző veleszületett és / vagy környezeti feltételeknek vagy rossz étrendnek tudható be, azaz a túlzott ételfogyasztásnak, a részegségnek, a mámor-nak. Ugyanakkor az érzelmek, szenvedélyek (főként a harag) ugyancsak felelősek a betegség kialakulásában a testi eredet mellett, azaz egyfajta ösztönző erők annak manifesztálódására, vagy kigyógyult állapotban a visszaesésre, azaz ki lehet gyógyulni a betegségből, de a prevenció fontos, tartózkodni kell a túlzott érzelmektől, és igen fontos a helyes étrend megtartása.¹²

Leírásában a *maniában* szenvedők sokszor nemcsak haragosak, hanem agresszívok is, azaz örületükben kárt okozhatnak másokban. Sokszor vannak tisztátalan, erotikus álmaik, elfojthatatlan vágyaik a bujálkodásra, és figyelmeztetésre még inkább örültté válnak. Szimptomáik sokfélék lehetnek: vannak, akik örülségükben feltartóztathatatlanul menekülnek, és csak később térnek vissza szeretteikhez, vannak, akik üvöltésben törnek ki, mintha rablás vagy erőszak áldozatai lennének, s akik a természetbe vonulnak el, hogy vademberként éljenek. Hozzáteszi, hogy mikor a betegség hőfoka lecsendesedett, sokszor tompává, szomorúvá, letargikussá válnak, mert tudatosulnak bennük betegségük és tetteik, és az őket ért csapás miatt elkeserednek.¹³ Ugyanakkor, akik intelligensek, tanultak, a *mania* állapotának köszönhetően igen tehetségesek lehetnek a csillagászatban, a filozófiában, a költészetben, mert a tanulmányosság még a betegségben is előnyös lehet.¹⁴

Seneca filozófusként a szenvedélyek által kiváltódó *insania* jellegére, prevenciójára és gyógyítására fókuszál a leginkább, és e mentális állapot elkerülése érdekében a ráció érvényesülését tartja a legfontosabbnak. Véleménye szerint az ész fennhatósága alatt a szenvedélyek manifesztálódása még csak el sem tud kezdődni, viszont ha az ész ellenére lobbannak fel, hiába tiltakoznak ellenük, rögzülnek,¹⁵ hiszen könnyebb fellobbanásukat

¹² Aret. *SD.* 1, 6.

¹³ *Uo.*

¹⁴ Vö. Arist. *Pr.* 30, 954.

¹⁵ Sen. *Ep.* 85, 9.

megakadályozni, mint lendületüket irányítani.¹⁶ Ugyanakkor munkáiban a manifesztálódás okai és tünetei tükrében megfigyelhetjük a korabeli orvostudomány mentális zavarokra vonatkozó nézeteit is. Seneca élesen elkülöníti az orvoslás és a filozófia hatáskörébe tartozó *insaniát*, ugyanakkor sok utalás található prózájában a biológiai és a tisztán érzelmi alapon kiváltódó mentális zavarok összefonódására is. Az *insania* kétfajta megközelítéséről is ír, azaz hogy „szokásos” örület és az orvosok által kezelt mentális betegség (*insaniam publicam et hanc quae medicis traditur* – Sen. Ep. 94, 17) között nincs egyéb különbség, mint hogy az előbbiek a betegséggel küzdenek, amazok pedig tévképzetekkel (*morbo laborat, illa opinionibus falsis* – Sen. Ep. 94, 17). A *De beneficiis*-ben a kétfajta *insania* társas életben való megkülönböztetéséről ír, hogy bár „mindenkit bolondnak mondunk, mégsem gyógyítjuk valamennyit hunyorral”,¹⁷ tehát elkülöníti az orvosi és a filozófiai értelemben vett örületet. Az egyik testi eredetű (*ex ualitudine*), a másik a lélek egészségének hiányából ered (*animi mala ualitudo*), azonban tüneteikben nagyon is hasonlóak. Véleménye szerint a testi eredetű lelki zavar esetén a fekete epét kell kezelnie, és az örület okát eltüntetnie. Ugyanez a teendő ebben a lelki örületben is. Éppen ezt kell eloszlatni, máskülönben hasztalanok az intó szavak. A lelki eredetű *insaniát* *morbus*ként jelöli meg, amely olyan rögzült hibákban manifesztálódik, mint a kapzsiság és a nagyravá-

¹⁶ Chrysippos hasonló elméletet dolgozott ki a lelki zavarról. A futás analógiáját alkalmazza annak megvilágítására, hogy milyen módon és miért cselekszik az ember józan esze ellenére. Szerinte ha egy személy „természetes hajtóerejével” (a motiváció alapja, cselekvésre ösztönző erő) összhangban sétál, s a lábai által kifejtett mozgás nem túlzott, akkor bármikor meg tud állni, vagy meg tudja változtatni tempóját. Viszont ha valaki fut, ez már nem ilyen egyszerű. Szerinte a futáshoz hasonló dolog történik az emberi lélekben, ugyanis ha a „természetes hajtóerő” hirtelen megugrik, s több van belőle a kellenél, akkor a léleknek meglepő és kiszámíthatatlan megnyilvánulásai lehetnek, s ebből következően az ember „furcsa” tetteket vihet véghez. Éppen emiatt ebből a hajtóerőből éppen annyira van szükség, amennyi biztosítja a józan ész és az érzelmek optimális működését. E chrysipposi modellben a személy tudatos döntése, mikor kezd futni, viszont ha már fut, nem tud megállni egy pillanat alatt. Gal. *Hipp. et Plat.* 4, 2, 14–18.

¹⁷ Sen. *Ben.* 2, 35, 2: *insanire omnes dicimus, nec omnes curamus elleboro*. A hunyort tipikusan a testi eredetű elmebetegség gyógyítására használták, alkalmazása orvosi hatáskörbe tartozik. Ehhez ld. bővebben: MAIERON (2018: 5–18).

gyás, s állandó személyiségjeggyé, tulajdonsággá válnak¹⁸. Azaz minden esetben az ok megszüntetését tartja szem előtt, a testi eredetű *insania* *furor* oka szerinte a fekete epe, és ennek kezelését írja elő követve az orvosi elméleteket, a szellemi eredetű betegség esetén pedig a káros meggyőződéseket. Felveti a kérdést, hogy vajon a filozófia csak általános erkölcsi elveket hordoz-e, vagy konkrét tanácsokkal, figyelmeztetéssel is szolgálhat konkrét helyzetekre. Szerinte miként az orvostudomány sem tudja minden esetben legyőzni a betegségeket, míg egyeseknek gyógyulására, másoknak megkönnyebbülésére szolgál, úgy olykor a filozófia esetében sem elég még a világ minden bölcsessége sem ahhoz, hogy „kigyógyítsa a lelket a régen beléivódott kórból.”¹⁹ Seneca szerint a jó tanácsok hasznosak lehetnek és előidézhetik a lélek gyógyulását, hiszen emlékeztetnek a helyes életvitelre. Véleménye szerint ezek a tanácsok, figyelmeztetések egyenesen a lélekre hatnak, hiszen lelkünkben természettől adva van az „erényes dolog csírája”.²⁰ Véleménye szerint „kezelést jó tanáccsal társít az orvoslás” is, azaz a filozófiai és orvosi terápia együttesen működik a legideálisabban, és filozófiai terápiájának megjelölésére a *remedium* terminust használja a lélek gyógyítását szolgáló orvosság megjelöléseként.²¹ A jó tanács ugyanis lassan leszáll a szívbe, és segíti a gyógyulást.

Miképpen Aretaiosnál, Seneca munkáiban is megfigyelhetjük az örültségnek a tehetséggel, a kivételes kreativitással, a zsenialitással való kapcsolatát. Platónt és Aristotelést felidézve nyilvánítja ki álláspontját, amikor úgy gondolja, hogy „egyetlen nagy tehetség sem létezett még az örültség keveréke nélkül”, hiszen csakis ebben az állapotban képes az emberi elme „a többiek felülmúlót” mondani és csinálni.²² Azaz itt is párhuzamot vonhatunk a filozófia és az orvostudomány között abban,

¹⁸ Sen. *Ep.* 75, 11–12.

¹⁹ Sen. *Ep.* 94, 25: *duram iam et ueterem animis extrahet pestem.*

²⁰ Sen. *Ep.* 94, 28–29. Ld. továbbá Sen. *Ep.* 94, 30.

²¹ Sen. *Tranq.* 2, 4: *sumes tu ex publico remedio quantum uoles.* Hozzáteszi továbbá, hogy mind a fenyegetés, mind a büntetés mérsékli a hibbantakat (Sen. *Ep.* 94, 36: *denuntiatio et castigatio insanos coercuit*). Látható itt a korabeli orvosi vélekedés a testi fenytítés alkalmazásának sikerességéről a mentális betegek gyógyítása esetében, ugyanakkor Aretaiosnál nem találunk ilyen drasztikus módszert.

²² Sen. *Tranq.* 17, 10: *nullum magnum ingenium sine mixtura dementia fuit.*

hogy az örület mindkettő szerint segíti a kreativitást, amit a kortárs filozófus és orvos is megörökített munkájában.

A pszichés zavarokra való hajlamot szintén mindkét író leírja. Aretaios szerint akik „természetüktől fogva” szenvedélyesek, ingerlékenyek, aktív életvitelűek, örömteliek, inkább hajlamosak a *mania* állapotába esni, míg azok, akik inkább az ellentétes hangulatjegyekre hajlamosak, azaz pszichomotorikájuk, kognitív funkcióik lassabbak, s amit megtanulnak, hamar elfelejtik, többször esnek a *melancholia* állapotába. Véleménye szerint a fiatalokat, fiatal felnőtteket az idősebbeknél gyakrabban érinti a betegség, és a nők inkább hajlamosabbak rá, mint a férfiak. Tehát azokban az életszakaszokban, amelyekben a vérhez sok hó társul, nevezetesen a pubertáskorban és a fiatal felnőttkorban, a *maniára* való hajlam rizikófaktora magasabb. Azok azonban, akiknél a hó a fekete epe miatt megzavarodik, illetve akik „természettől fogva” hajlamosak a szárazságra, gyorsabban esnek a *melancholia* állapotába.²³

Seneca hasonlóan vélekedik a testben található elemek aránya szerinti hajlamról, és véleménye szerint a haragra leginkább a heves lélek (*feruidi animi*) kapható:

Mert ahogy négy elem van: tűz, víz, levegő, föld, ugyanígy négy, nekik megfelelő tulajdonság: a hevedség, hidegség, szárazság és nedvedség: így tehát a helyek, az élőlények, a testfelépítés és a szokások sokféleségét ezeknek az elemeknek a keveredése okozza; valaminek tehát aszerint alakul a jellege, hogy melyik elem hatása nagyobb benne. (Sen. *Ir.* 2, 19, 1; Kovács Mihály fordítása)²⁴

Leírásában ugyanezek a különbségek megtalálhatóak az emberek esetében is: nem mindegy, hogy valakiben mennyi nedvedség vagy melegség van; amelyik elem túlsúlyba kerül benne, olyan lesz a jelleme. Ily módon dühössé az ember lelkének heves természete miatt lesz, mert a tűz erős és kitartó, a hidegség túlsúlya pedig gyávává tesz, hiszen a hideg

²³ Aret. *SD.* 1, 6.

²⁴ *Opportunissima ad iracundiam feruidi animi natura est. Nam cum elementa sint quattuor, ignis aquae aeris terrae, potestates pares his sunt, feruida frigida arida atque umida; et locorum itaque et animalium et corporum et morum uarietates mixtura elementorum facit, et proinde aliquo magis incumbunt ingenia prout alicuius elementi maior uis abundauit.* Vö. Pl. Ti. 82a-b.

tétlen és dermedt.²⁵ Aristotelésre utalva leírja, hogy a harag a keblünkben kezdődik, amikor a szívünk körül felforr a vérünk:²⁶ annak oka, hogy leginkább ezt a testrészt jelölik meg a harag székhelyeként, az, hogy az egész testben a mellkas a leghidegebb. Véleménye szerint, akikben több a nedvesség, azoknak csak fokozatosan nő a haragja, hiszen a melegséget csak a mozgás révén szerzik meg, akik pedig szárazabbak, azok haragja heves és erőteljes, de nem nő, nem nagyon fokozódik, mert egy idő után a meleg alábbhagy, és hideg követi.

Véleménye szerint a „jellemet ugyan nehéz megváltoztatni, és nem lehet az elemeknek a születéskor már egyszer kialakult arányait megváltoztatni, de nem árt tudni, hogy az amúgy is forrófejű egyénektől vonjuk meg a bort” (Sen. Ir. 2, 20, 2; Kovács Mihály fordítása),²⁷ hiszen van, akinek hevesebb a vére, van, akinek nyugodtabb. Leírásában a nedvesebb, szárazabb és a hideg természetűekre a félelem, a makacsság, a kétségbeesés és a gyanakvás jellemző,²⁸ amely a korabeli orvostudomány melankólia-fogalmának feleltethető meg. Ugyanakkor képet kaphatunk a testi, illetve lelki körülmények hatására kialakult harag, örület megkülönböztetéséről is:

Miként egyeseket a természet tesz hajlamossá a haragra, úgy számos olyan ok is van, melyek ugyanarra képesek, mint a természet: egyeseket a betegség vagy a testi erőszak sodort hozzá, másokat a sok munka, a folyamatos virrasztás, nyugtalan éjszakák, a vágy és a szerelmi sóvárgás; de bármi más okoz is sérelmet a testnek vagy a léleknek, a beteg kedély (*aegram mentem*) már kész a panaszra. (Sen. Ir. 2, 20,1; Kovács Mihály fordítása)²⁹

²⁵ Sen. Ir. 2, 19, 2: *est enim actuosus et pertinax ignis: frigidi mixtura timidos facit; pigrum est enim contractumque frigus.*

²⁶ Arist. DA. 1, 1, 403.

²⁷ *Naturam quidem mutare difficile est, nec licet semel mixta nascentium elementa conuertere; sed in hoc nosse profuerit, ut calentibus ingeniis subtrahas uinum.*

²⁸ Sen. Ir. 2, 20, 4.

²⁹ *Sed quemadmodum natura quosdam procliues in iram facit, ita multae incidunt causae quae idem possint quod natura: alios morbus aut iniuria corporum in hoc perduxit, alios labor aut continua peruigilia noctesque sollicitae et desideria amoresque; quidquid aliud aut corpori nocuit aut animo, aegram mentem in querellas parat.*

Seneca megközelítését e passzusokban orvosilag és a filozófiailag felfogott örület hatáskörébe is sorolhatjuk, hiszen egyszerre érvel amellett, hogy az örület testi eredetű és hogy a szenvedélyek okozzák. Azaz míg leírásában képet kapunk a testünkben lévő elemek jelentőségéről, amelyek meghatározzák örültségre való hajlamunkat, addig az örület itt látott leírásában a szenvedélyek, a harag, a hevesség miatti manifesztálódás kap hangsúlyt.³⁰

Aretaios leírásában sok esetben a betegek abszurd fantáziaképektől szenvednek (*allokotoi phantasiai*), vizuális illúzióik és hallucinációk vannak, hallásuk „kiélesedik”, és még a legkisebb zajtól is *deliriumos* állapotba eshetnek. Azonban van olyan eset is, amikor nem gyötri őket semmiféle hallucináció, csupán „nem úgy gondolkodnak, ahogyan kellene” az általuk érzékelt valóságról. Ugyanakkor utal arra, hogy egy páciens „piros” fantomokat lát (*indalmata, phantasmata*) és zavaró zajokat hall.³¹

A fantazmák, álmoképek Seneca műveiben is hasonló összefüggésben kerülnek elő, azaz az örültség egy aspektusát jelzik. A hasonlatot inkább a lelki eredetű, immoralitásban gyökerező örültségre vonatkoztatja. Véleménye szerint a lelket sújtó betegségek esetében minél súlyosabb a baj, annál kevésbé érzik. Az álom-metaforát gyakran használja a tudatlanság, az öntudat hiánya megjelenítésére. Fel kell ébrednünk álmoképeinkből, képzelgéseinkből, s ehhez az egyedüli út a filozófián keresztül vezet, a filozófia „verhet fel” bennünket a gyötrő álomból (*somnum gravem*).³² Az álmoképek valóságként való kezelése betegség, ezeknek az embereknek a lelke „álomkórban szenved”, hiszen véleménye szerint az álmoképekben vagy éji látomásokban, semmi valós, semmi igaz nincsen.³³ A nyughatatlan embereket szerinte „hiú álmoképek” (*falsae imagines*)³⁴ kergetik, csakúgy, mint az örülteket, mert ez utóbbiak sem „minden remény nélkül tevékenykednek, hanem valami-

³⁰ Ld. Sen. *Ir.* 1, 20, 1: *umoris abundantia*.

³¹ Aret. *SD.* 1, 6.

³² Sen. *Ep.* 53, 8: *Sola autem nos philosophia excitabit, sola somnum excutiet gravem*.

³³ Sen. *Const. Sap.* 11, 1: *uanas species somniorum uisusque nocturnos nihil habentis solidi atque ueri*.

³⁴ Vö.: Cels. *Med.* 3, 18, 2.

féle látomás ingerlésére, melynek hiú voltát hibbant értelmük nem látja át” (Sen. *Tranq.* 12, 5; Bollók János fordítása).³⁵

A *mania* sajátos típusaként Aretaios ír azokról az emberekről, akik őrületükben önkasztrációs tevékenységet végeznek (*melea*), amely valószínűsíthetően egyértelmű utalás a Kübelé-kultusz hagyományos gyakorlatára. Az orvos szerint ezek az emberek ugyan egészségesek, de hitük abnormalis. Ezt az őrült állapotot a zene, a mámor és mások ösztönzése okozza, és isteni eredetű (*entheos*). Azaz az őrület nem csupán biológiai, a testben lévő testnedvek arányának felborulása miatt manifesztálódhat, hanem az egészségtelen, abnormalis vélekedés, hit miatt is.³⁶

Senecánál is megtalálhatjuk a kultusz őrülettel kapcsolatos megközelítését. Véleménye szerint az őrjöngő phrygiai herélteknek szenvedélyre gyúlva lángol az arcuk, a szívük, és izgalomba jönnek a fuvola zenéjére (*Phrygii... furentes* – Sen. *Ep.* 108, 7). Tehát mindketten kritikával illetik a kultuszt, őrületnek tartják, és eme őrület szenvedélyek miatti megnyilvánulását tekintik az állapotot kiváltó oknak.³⁷

Aretaios – amint fentebb láttuk – a *melancholiát* a *mania* részeként tünteti fel a felsőtest betegségeként, de érintheti a gyomrot és a rekeszizmot is, amely esetén igen veszélyessé válhat, és súlyos pszichés zavart eredményez. Melankolikus állapotban véleménye szerint a beteg paranoid személyiségvonásokat vesz fel, fél a mérgezésektől, mizantróppá és babonássá válik, és eljuthat addig a pontig, hogy annyira gyűlöli az életét, hogy a halálra vágyik. Tünetei továbbá az álmatlanság, a kognitív funkciók lassulása, a kedvetlenség, a gyors véleményváltogatás, a rosszindulatúság, és ha a betegnek sikerül végre elaludnia, akkor is rémálmok gyötrik.³⁸

³⁵ *Non industria inquietos, ut insanos falsae rerum imagines agitant: nam ne illi quidem sine aliqua spe mouentur; proritat illos alicuius rei species, cuius uanitatem capta mens non coarguit.*

³⁶ Aret. *SD.* 1, 6.

³⁷ Platón másképpen közelíti meg a rituális „őrjöngés” e aspektusát a korybantikus táncok leírásakor (Lg. 790d-791a). Véleménye szerint a tánc, a zene, az „őrjöngés” a pszichés zavarok „homeopatikuss” gyógyításának eszközeként is funkcionálhat. Ehhez ld. bővebben GILL (1985).

³⁸ Aret. *SD.* 1, 5.

Seneca, habár nem nevezi melankóliának, de hasonló tüneteket ír le az élettől „megcsömörlött” emberek esetében. Véleménye szerint nevetés és esztelen dolog az életuntság miatt (*taedium*) futni a halálba, ugyanakkor mégis sokakat kerget ez az állapot az öngyilkosságba.³⁹

Konkrét leírást ad az ilyen emberek érzékeléséről: mindent szürkének és egyformának látnak, kedvetlenek, nem érzékelik a változás és az új dolgok szépségét, és depresszív gondolataik örvényében halálvágyat éreznek, végül pedig öngyilkosságba menekülnek (*libido moriendi; uelle mori* – Sen. *Ep.* 77, 6), hiszen az életet nemcsak keserűnek, hanem fölöslegesnek is érzik (*multi sunt qui non acerbum iudicent uiuere sed superuacuum* – Sen. *Ep.* 24, 26).

Meddig még ugyanaz? Persze felébredek, elalszom, megéhezem, jólakom, didergek és melegem lesz. Egyiknek sincs vége hossza, minden körbekapcsolódik, elfut s újra következik. Éjszaka jön a nappalra, nap az éjszakára, a nyár őszben ér véget, az ősz sarkában topog a tél, melyet a tavasz fékez meg - így múlik el s tér vissza minden. Semmi újat nem teszek, semmi újat nem látok: néha már ettől is hányingerem támad. (Sen. *Ep.* 24, 26; Kurcz Ágnes fordítása)⁴⁰

Ezt az állapotot az önmagukkal szembeni undor és elégedetlenség jellemzi, lelki vergődésük soha nem csillapodik, innen ered bizonytalan lelkük keserősége, levertsége és „ezernyi hangulatváltozása” (*mille fluctus mentis incertae* – Sen. *Tranq.* 2, 10).⁴¹ Ezt a hangulatváltozást Seneca az *Epistulae morales*ben is megfogalmazza, hogy ugyanazok az emberek rövid időn belül hol nevető-, hol dührohamba esnek.⁴² Seneca szerint e betegség a lélek nyugtalansága, az önmagukkal való elégedetlenség⁴³ miatt alakul ki, ugyanakkor e „természetellenes” állapot fizikai, humorális szimptomái is megjelennek nála, hiszen a megcsömörlöttség, élet-

³⁹ Sen. *Ep.* 24, 22.

⁴⁰ *quousque eadem? nempe ex pergisca dormiam, <edam> esuriam, algebo aestuabo. Nullius rei finis est, sed in orbem nexa sunt omnia, fugiunt ac sequuntur; diem nox premit, dies noctem, aestas in autumnum desinit, autumnus hiemps instat, quae vere compescitur; omnia sic transeunt ut revertantur. Nihil novi facio, nihil novi video: fit aliquando et huius rei nausia.*

⁴¹ TOOHEY (2004: 120-124).

⁴² Sen. *Ep.* 29, 7.

⁴³ Sen. *Tranq.* 2, 7: *unus effectus uitii, sibi displicere*. Ld. továbbá *Ir.* 2, 35, 4.

untság és a félelem esztelensége miatt az epe túlteng (*suffusio bilis*), az arc színtelen, az idegek megbénulnak vagy szüntelenül reszketnek.⁴⁴ Az őrültet, mint mondja, meg lehet ismerni tekintetéről, testtartásáról, gondterhelt homokáról és eltorzult arckifejezéséről is.⁴⁵

Aretaios hangsúlyozza, hogy sok esetben nevezik melankóliának azokat az eseteket is, amelyeknek nincs humorális oka, csak harag és bánat, és egyfajta szomorú „szellemtelenség” jellemzi. A betegek fizikai megjelenését is elemzi: melankólia esetén az arc sápadt, a szem fehérje kékes vagy feketés színt vesz fel, azonban pirossá és véressé válik, mikor a *mania* állapotában szenved a személy. Felfogásában az epe (χολή) és a harag (ὄργη) terminusok voltaképpen szinonimák, hiszen átvitt értelemben mindkettő „sötét”, ártalmas (μέλαινα) jelentést hordoz magában, sok (πολλή) dühvel (θηριώδης).⁴⁶ Ehhez kapcsolódóan Homéros szakértelmét idézi, mert megítélése szerint jól látta a betegség jellegét Agamemnón őrült dühének leírásakor:

Így szólt és le is ült; de közöttük szólani fölkel
szélesen országoló hős Átreidész Agamemnón,
bosszúsan: feketébe borult kebelét iszonyú düh
duzzasztotta, s olyan volt két szeme,
mint lobogó tűz... (Hom. *Il.* 1, 101-104; Devecseri Gábor fordítása)⁴⁷

Szerinte Agamemnón a melankólia tüneteit hordozza, mikor e „gonosz” felülkerekedik rajta. Azaz Aretaios szerint a testi, orvosi hatáskörbe tartozó (epe) és az érzelmi, a ráció hiányán alapuló okok egyaránt felelősek lehetnek az őrülttség állapotának megjelenésében, és együttesen részt vehetnek a tünetek jellegében.

Seneca a *De ira* 1. könyvében a haragot rövid őrületnek nevezi (*breuem insaniam* – Sen. *Ir.* 1, 2),⁴⁸ az ember a harag állapotában képtelen az önuralomra, és az *insania* akkor jelentkezik, amikor az érzelmek felülke-

⁴⁴ Sen. *Ep.* 95, 16; 52, 12.

⁴⁵ Sen. *Ir.* 1, 1, 3.

⁴⁶ Aret. *SD.* 1,5.

⁴⁷ τοῖσι δ' ἀνέστη / ἦρωσ Ἀτρεΐδης εὐρὸν κρείων Ἀγαμέμνων / ἀχνύμενος μένεος δὲ μέγα φρένες ἀμφιμέλαιναί / πίμπλαντ', ὅσσε δὲ οἱ πυρὶ λαμπετόωντι ἔϊκτην.

⁴⁸ Vö. Hor. *Ep.* 1, 2, 62: *ira furor brevis est.*

rekednek a racionális gondolkodáson. Részletesen kifejti a harag, azaz az örület állapotába került ember ismertetőjegyeit: lángoló arc, reszkető kezek, tűzben égő szemek, ajakremegés, zihálás, a végtagok görcsös vonaglása, stb.⁴⁹ Ugyanakkor megtalálhatjuk nála a harag és az epe szinonimaként való használatát, és örültséggel való kapcsolatát is. A *De irá*-ban teszi fel a kérdést, hogy vajon „(...) van-e esztelenebb dolog, mint ha az emberekkel szemben felgyült epénket a dolgaikra zúdíttjuk?”⁵⁰ Azaz mivel a harag örültség (*dementia*), az epe szinonima híven fejezi ki természetét, hiszen az orvosi szakirodalomban az epe túltengése figyelhető meg ebben az állapotban. Véleménye szerint tehát a harag és az örültség szorosan összefügg, azaz nincs a haragnál rövidebb út a megörüléshez, amelynek alátámasztására Ajax példáját is felhossa, akit „hálálba kergette az őrjöngése, őrjöngésbe a haragja”.⁵¹ Ennek az örületnek a humorális jellegét is említi, hiszen a harag *suffudit aciem in oculos uehementius umor egestus* (Sen. *Ir.* 36, 4). Leírásában az epe felmelegedést okoz a test középső részeiben, és mivel megfeszíti az ereket, a vér szabad áramlását akadályozza, és többek között emiatt is hajlamosabbak a haragra a „betegségük miatt legyengült emberek.”⁵²

Azaz Aretaiosnál és Senecánál egyaránt megfigyelhetjük az epe és a harag egyértelmű kapcsolatát és egymásra való utaltságát, hiszen mindkettőnek szerepe van az örültség kialakulásában.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a filozófiai és az orvostudományi nézetek létjogosultsága a mentális zavarok esetében mind Seneca, mind Aretaios felfogására jellemző. Aretaios orvosként nyilvánvalóan nagyobb hangsúlyt fektet a testi eredetre, és az örület jelenségét a testben lévő elemek, a humorális egyensúly felborulásának tudja be, ugyanakkor több esetben is kinyilvánítja: tisztán szenvedélyek, érzelmek is okozhatnak mentális zavart, melynek tünetei hasonlóak az előbbiéhez. Seneca filozófusként a filozófiailag felfogott „általános örület” (*insania publica*) jellegére és gyógyítására fókuszál. Ennek prevenció-

⁴⁹ Sen. *Ir.* 1, 2, 4: *flagrant ac micant oculi, multus ore toto rubor exaestuante ab imis praecordis sanguine, labra quatiuntur, dentes comprimuntur...*

⁵⁰ Sen. *Ir.* 2, 26, 3: *quid est dementius quam bilem in homines collectam in res effundere.*

⁵¹ Sen. *Ir.* 2, 36, 5: *in mortem egit furor, in furorem ira.*

⁵² Sen. *Ir.* 3, 9, 4. Ld. továbbá *Ep.* 55, 2.

jában a *ratio* érvényesülését tartja a legfontosabbnak, ugyanakkor egyértelmű utalásokat találhatunk nála a korabeli orvostudomány mentális zavarokra vonatkozó nézeteire arról, hogy az *insania* a fekete epe, a testben lévő elemek egyensúlyának felborulása miatt alakul ki. Mindkettőjükénél megfigyelhető e kétfajta „*insania*-elmélet” sajátos keveredése, ami megmutatja, hogy különállása ellenére egyúttal mennyire össze is fonódik a korabeli filozófia és orvostudomány.

Felhasznált irodalom

- AHONEN 2014 M. AHONEN, *Mental Disorders in Ancient Philosophy* (Studies in the History of Philosophy of Mind 13), Helsinki, 2014.
- ANGST–MARNEROS 2001 J. ANGST – A. MARNEROS, *Bipolarity from ancient to modern times: conception, birth and rebirth*, *Journal of Affective Disorders*, 67 (2001), 3–19.
- GILL 1985 C. GILL, *Ancient Psychotherapy*, *Journal of the History of Ideas*, 46 (1985), 307–325.
- HORNYÁNSZKY 2007 HORNYÁNSZKY GY., *A görög felvilágosodás tudománya –Hippokratész*, Budapest, 2007.
- KOTSPOULOS 1986 S. KOTSPOULOS, *Aretaeus the Cappadocian on Mental Illness*, *Comprehensive Psychiatry*, 27 (1986) 171–179.
- MAIERON 2018 M. A. MAIERON, *On the hellebore trail an anthropological research into madness*, *Medicina Historica*, 2 (2018) 5–18.
- PIGEAUD 1981 J. PIGEAUD, *La maladie de l'âme: étude sur la relation de l'âme et du corps dans la tradition médico-philosophique antique*, Paris, 1981.
- THUMIGER–SINGER 2018 C. THUMIGER – P. N. SINGER, *Introduction. Disease Classification and Mental Illness: Ancient and Modern Perspectives*, in: C. Thumiger, P. N. Singer (eds.): *Mental Illness in Ancient Medicine From Celsus to Paul of Aegina*, Leiden/Boston, 2018, 2–32.
- TOOHEY 2004 P. TOOHEY, *Melancholy, Love, and Time: Boundaries of the Self in Ancient Literature*, Michigan, 2004.